W królestwie pszczół – postać ks. Jana Dzierżona

Portret Jana Dzierżona autorstwa Stefana Dylewskiego – ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Dzieciństwo i młodość

Jan Dzierżon urodził się 16 stycznia 1811 roku, w polskiej rodzinie w Łowkowicach, jako syn rolników – Szymona i Marii z domu Jantos. Miał dwoje rodzeństwa, starszą o dwa lata siostrę Marię oraz młodszego o trzy lata brata Walentego. Rodzina Dzierżonów mieszkała w Łowkowicach pod Kluczborkiem od ponad 200 lat i posiadała duże gospodarstwo rolne dziedziczone z pokolenia na pokolenie oraz pasiekę złożoną z uli pniowych – będących obiektem obserwacji i fascynacji małego Janka.

Już będąc kapłanem Dzierżon wspominał: **„Od wczesnego dzieciństwa miałem wielkie zamiłowanie do pszczół, dla których mój ojciec już wówczas posiadał nieco uli pniowych, przeważnie stojących, które na Śląsku były w powszechnym użyciu. Ogromną przyjemność sprawiało mi przypatrywanie się ich niestrudzonej pracy, jak nie mniej cudownej budowie plastrów”.**

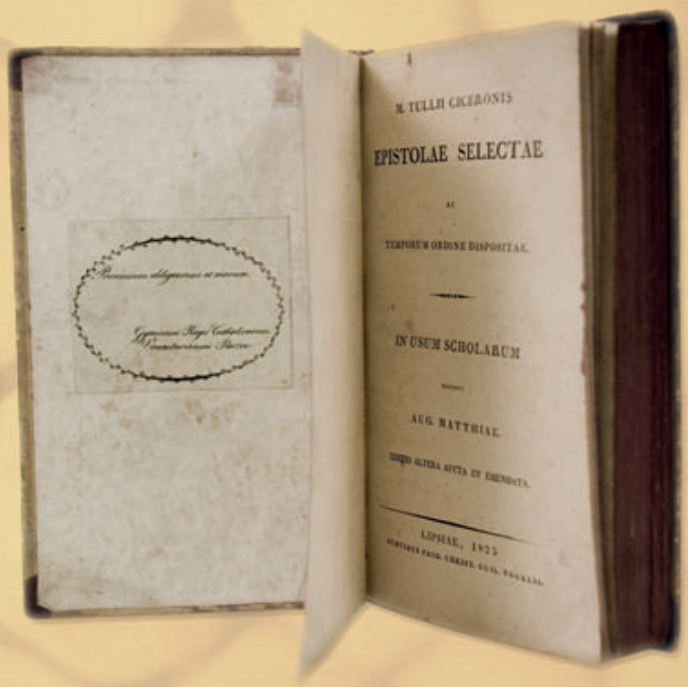

Rycina pasieki wiejskiej z ulami pniowymi – ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Edukacja

Do dziewiątego roku życia Jan Dzierżon uczęszczał do polskiej szkoły parafialnej w rodzinnej wsi, gdzie zdobywał wiedzę pod okiem Michała Niemczyka – nauczyciela, organisty, filozofa. To on, jako pierwszy zwrócił uwagę na uzdolnienia chłopca, wpoił mu zamiłowanie do pracy, obserwacji i refleksji, a równocześnie przygotował do dalszej nauki. Po ukończeniu edukacji w Łowkowicach, Jan Dzierżon uczęszczał kolejno do szkoły miejskiej w Byczynie – gdzie nauczył się języka niemieckiego oraz do przykatedralnej szkoły elementarnej we Wrocławiu, a następnie do gimnazjum św. Macieja. Ośmioletni okres nauki w gimnazjum Jan Dzierżon ukończył jako prymus, otrzymując świadectwo maturalne z pierwszą lokatą.

W zbiorach kluczborskiego Muzeum znajdują się nagrody szkolne Jana Dzierżona – książki otrzymane m.in. za „pilność i sprawowanie się"

W 1830 r. Jan Dzierżon rozpoczął studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Na wykłady uczęszczał regularnie, a w wolnym czasie chętnie kierował swoje kroki tam – **„(...) gdzie pszczoły w wydrążonym drzewie się mieściły, aby choć przez chwilę nacieszyć się ich pilnością i radosnym śpiewem"**. Studia ukończył z ocenami celującymi i bardzo dobrymi.

Posługa kapłańska

Umiłowanie pszczół i przyrody niewątpliwie wpłynęło na wybór życiowej drogi Jana Dzierżona.

„Nieznośnym wydawało mi się pracować gdzieś w biurze lub przy biurku. W obserwacji natury, szczególnie pszczół i badaniu ich cudownego domu znalazłem większą przyjemność i wybrałem stan duchowny, w którym – jak miałem nadzieję – będzie możliwym pogodzenie tej pasji. Moje nadzieje mnie nie zawiodły”.

15 marca 1834 r. Jan Dzierżon otrzymał święcenia kapłańskie w kościele św. Krzyża we Wrocławiu, a kilka dni później odprawił mszę świętą prymicyjną w swej rodzinnej parafii. Młody ksiądz, jako pierwszą placówkę duszpasterską otrzymał parafię w Siołkowicach koło Opola, gdzie był wikarym. Po roku przeniósł się do parafii w Karłowicach gdzie spędził 49 lat, przez większość czasu pełniąc funkcję proboszcza (1835-1868).

W 1870 r. obwieszczono ustalenia Soboru Watykańskiego, między innymi dogmat o nieomylności papieża, któremu ks. Jan Dzierżon się sprzeciwił, wskutek czego w 1873 r. został ekskomunikowany. Pod koniec swojego życia pojednał się z kościołem i 6 kwietnia 1905 r. przyjął Komunię Świętą.

BIBLIA,
TO JEST
KSIĘGI STAREGO Y NOWEGO
TESTAMENTU,
W WARSZAWIE,
1831.

Biblia z sygnaturą słynnego księdza, ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Hodowla pszczół przed Janem Dzierżonem

Jan Dzierżon zastał hodowlę pszczół w ogromnej części opartą na gospodarce naturalnej, prowadzoną do połowy XIX wieku w nierozbieralnych ulach pniowych i słomianych. Ich konstrukcja nie pozwalała na podbieranie miodu bez częściowego lub całkowitego niszczenia gniazd pszczół, co uniemożliwiało również poznanie ich biologii. Dopiero odkrycia i wynalazki słynnego pszczelarza umożliwiły prowadzenie racjonalnej i efektywnej gospodarki pasiecznej, będącej wstępem do nowoczesnego pszczelarstwa.

Ul pniowy i słomiany – ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Siarkowanie pszczół (gospodarka rojna) – metoda stosowana w ulach nierozbieralnych polegająca na częściowym niszczeniu rodzin pszczelich – którą krytykował Jan Dzierżon

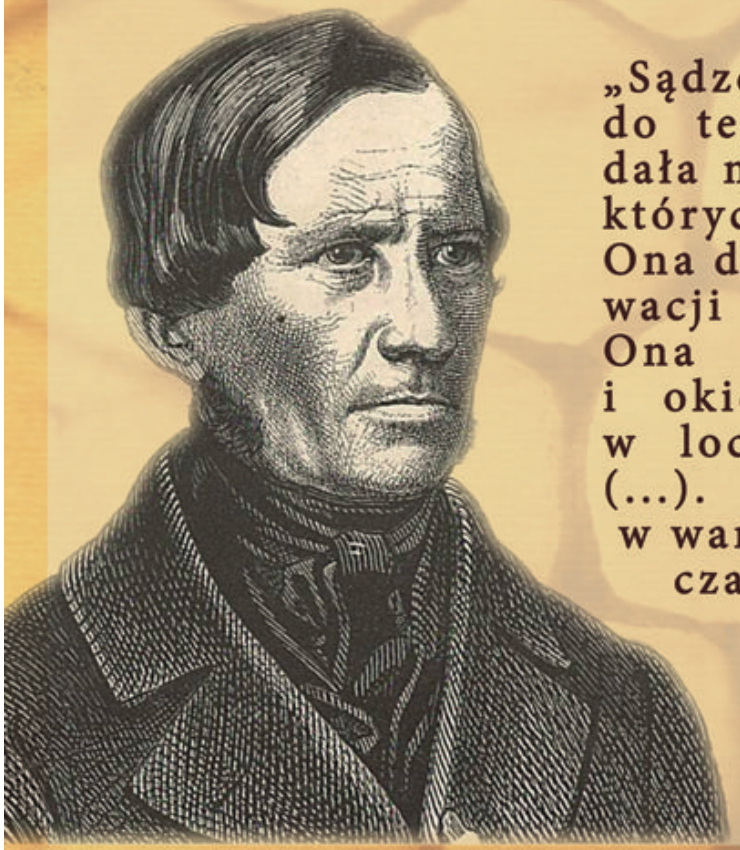
Przełomowe odkrycia „Kopernika ula”

Jednym z najważniejszych dokonań Jana Dzierżona było „uruchomienie” gniazda pszczelego poprzez zastosowanie listewki zwanej snozą.

Prosty patent umożliwił pszczelarzowi wgląd w życie owadów, a wnikliwe obserwacje doprowadziły do wielu odkryć, m.in.:

- w 1848 r. Dzierżon ogłosił, że pszczoły w organizmach zamieniają spożyty miód i pyłek na zapasy tłuszczowe;
- w 1852 r. wyodrębnił dwa rodzaje zgnilca i wyjaśnił szczegółowo objawy tych chorób;
- w 1854 r. opisał gruczoły gardzielowe robotnic i stwierdził, że to w nich jest wytwarzane mleczko pszczele.

Podsumował również próby innych pszczelarzy budując nowoczesny ul skrzynkowy, który stał się pierwowzorem późniejszych konstrukcji.
Swoją sławę przede wszystkim jednak zawdzięcza odkryciu i wyjaśnieniu zjawiska partenogenezy.

„Sądzę, że jestem powołany do tego przez Opatrzność. Ona dała mi miłość do pszczół, wśród których istnieje wiele tajemnic. Ona dała mi cierpliwość do obserwacji i badań, które nie męczą. Ona obdarzyła mnie uchem i okiem, które zauważy matkę w locie, wśród tysięcy pszczół (...). Ona pozwoliła mi żyć w warunkach, które dają dostatek czasu. Przynoszę więc owoce dla wspólnego dobra z tych doświadczeń”.

Partenogeneza

czyli o pszczołach, które nie mają ojca

Sine semine nulla vita – bez zapłodnienia nie ma życia, głosiła oczywista – do czasów Dzierżona – naukowa teoria. Jednak to właśnie obalenie tej koncepcji i udowodnienie partenogenezy, czyli dzieworództwa pszczół uważa się za najważniejsze naukowe odkrycie pszczelarza z Łowkowic.

Jan Dzierżon, poprzez wnikliwe obserwacje dostrzegł, że pszczela królowa, która była niezdolna do wzbicia się w powietrze (a tym samym do lotu godowego, podczas którego dochodzi do zapłodnienia) również składała jaja, jednak wyłącznie trutowe. W ten sposób odkrył, że matka pszczela składa dwa rodzaje jajeczek; z niezapłodnionych wylęgają się trutnie, z zapłodnionych robotnice i matki.

Teoria odkryta w 1835 r., a opublikowana 10 lat później, początkowo wywołała wielkie oburzenie w środowisku pszczelarzy i naukowców. W 1855 r. została potwierdzona naukowo przez przyrodników – Karla Theodora Ernesta von Siebolda i Rudolfa Leuckarta, jednak dopiero w 1906 r. – pod koniec życia słynnego pszczelarza – zyskała oficjalne uznanie na kongresie przyrodników w Marburgu.

Ryciny pszczół z: *Anatomia pszczoły*, Michał Girdwojń – ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Ule Jana Dzierżona

Jan Dzierżon hodowlę pszczół rozpoczął w 1835 r. w ulach kłodowych, które otrzymał od ojca. Już w pierwszym roku przełożył swoje pszczoły do uli Christa (w owym czasie uważane były za najlepsze) i zaczął poddawać je modyfikacjom. Z czasem zaczął budować ule skrzynkowe wg własnych projektów. Ule te potocznie nazywano „dzierżonami".

„Robiłem początkowo proste ule, stojaki bądź leżaki, później przeszedłem do bliźniaków, do uli potrójnych, a nawet sześcio- i ośmioraków".

Po latach eksperymentów Jan Dzierżon doszedł do wniosku, że najlepsze są ule bliźniaki – co potwierdził w publikacjach (*Der Zwillingstock* czyli *Ul bliźniak* wydanej w 1890 r. oraz w dodatku do owego pisma – *Nachtrag zu dem Zwillingstock z 1904 r.*)

Ul bliźniak ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Jan Dzierżon w pasiece – kopia zdjęcia z archiwum fotograficznego Muzeum w Kluczborku

Popularyzacja wiedzy

Jan Dzierżon z wielkim zaangażowaniem propagował swoje odkrycia i doświadczenia w hodowli pszczół. Czynił to za pośrednictwem publikacji, licznych artykułów w czasopismach pszczelarskich (w latach 1854-1856 wydawał również własny miesięcznik – *Der Bienenfreund aus Schlesien*), listów, a także w bezpośredni sposób podczas zjazdów pszczelarskich i wystaw.

Jan Dzierżon podczas spotkania z pszczelarzami, Karłowice, 1870 r. (?) – kopia fotografii z archiwum fotograficznego Muzeum w Kluczborku

Jan Dzierżon wśród sławnych pszczelarzy, Lipsk, 1869 r. – rycina ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Jan Dzierżon z żoną bratanka na wystawie pszczelarskiej, Heidelberg, 1893 r. – fotografia ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Jan Dzierżon wśród pszczelarzy, Stuttgart, 1858 r. – fotografia ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Najważniejsze publikacje

Podsumowaniem bogatej działalności publicystycznej Jana Dzierżona, oprócz ponad 300 artykułów zamieszczonych w czasopismach, były książki będące odzwierciedleniem naukowego dorobku słynnego pszczelarza, a jednocześnie praktycznymi wskazówkami racjonalnej hodowli pszczół – z której słynął.

Rationelle Bienenzucht oder Theorie und Praxis des Schlesischen Bienenfreundes Pfarrer Dzierzon in Carlsmarkt, Brzeg, 1878 r. – ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Der Bienenfreund aus Schlesien, Brzeg, 1856 r., – miesięcznik wydawany przez Jana Dzierżona – ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

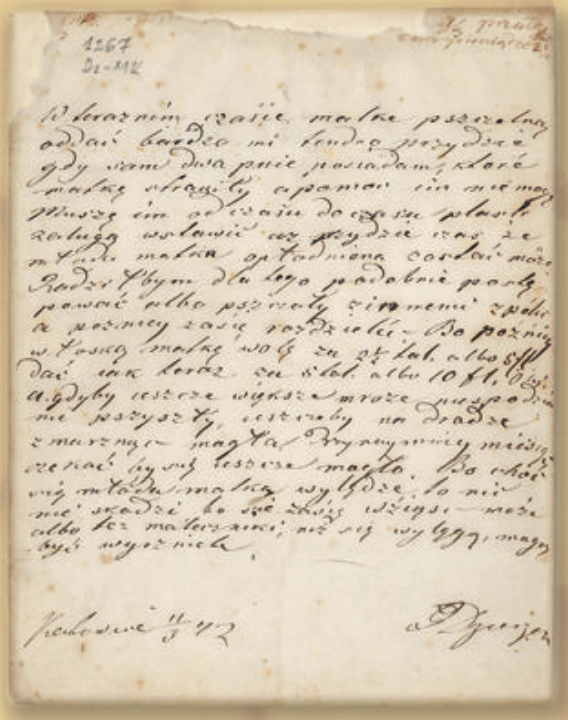
Der Zwillingstock, Kluczbork, 1890 r. – ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Nowe udoskonalone pszczolnictwo, Leszno, 1859 r. – ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Światowa korespondencja

W zbiorach Muzeum im. Jana Dzierżona w Kluczborku znajduje się ponad tysiąc listów, które słynny pszczelarz otrzymywał niemalże ze wszystkich krajów Europy, a także z Ameryki Północnej i Południowej. Niezwykle cennym uzupełnieniem bogatej kolekcji epistolograficznej są listy autorstwa samego arcymistrza pszczelarstwa – Jana Dzierżona. To między innymi za ich pośrednictwem, dzielił się zdobytą wiedzą i doświadczeniem, przekonywał o słuszności swoich odkryć, polemizował z naukowymi przeciwnikami.

List J. Dzierżona do Józefa Wrzoła z Zabrzegu

„W teraznim[a] czaśie matke pszczelną oddać bardzo mi trudno przydzie, gdy sam dwa pnie posiadam, które matkę straciły a pomoc im nie mogę. Muszę im od czasu do czasu plastr załugą[b] wstawić az przydzie czas że młoda matka opłodniona[c] zostać może. Radziłbym dla tego podobnie postępować albo pszczoły z innemu zpólić[d] a poznej zaśię rozdzielić. Bo później włosną[e] matkę wolę za 2 1/2 tal[ara] albo 5 fl[orenów] dać iak teraz za 5 tal[arów] albo 10 fl[orenów].

A gdyby ieszcze większe mroze niespodzianie pszyszły, ieszczeby na drodze zmarznąć mogła. Przynaymniey miesiąc czekać by się ieszcze mogło. Bo choć się młoda matka wylędze, to nic nie skodzi, bo sie zaśię wziąść może albo tez mateczniki, niż się wylęgą, mogą być wyrznięte[f].

Katowice[g], 11/3. [18]72 J.[an] Dzierzon"

[a] teraźnim — teraźniejszym, obecnym.
[b] załugą — powinno być załągu, czyli zarodu pszczelego. Wygląda na to, że Dzierżon przestawił mechanicznie dwie ostatnie sylaby przy pisaniu tego gwarowego terminu.
[c] opłodniona — zapłodniona, forma gwarowa śląska.
[d] zpólić — zespolić, złączyć; też forma gwarowa.
[e] włosną — własną; forma gwarowa.
[f] wyrznięte — wyrznięte, tj. wycięte.
[g] Katowice — starsza, gwarowa nazwa dla *Karłowic*, które dopiero od pocz. XVIII w. nazwano *Karlsmarkt*, spolszczone *Karłowice*. W średniowieczu osada nazywała się *Kotowice* (1245 *Cothowiczi*), stąd niem. *Katzen-, Koczer-, Ketzendorf* = osada *Kota*, por. niem *die Katze* = kot. Gwarowa postać *Katowice* zam. *Kotowice* została zniekształcona zarówno wpływem niemieckich zapisów, jak i wtórnym skojarzeniem z wyrazem *kat*.

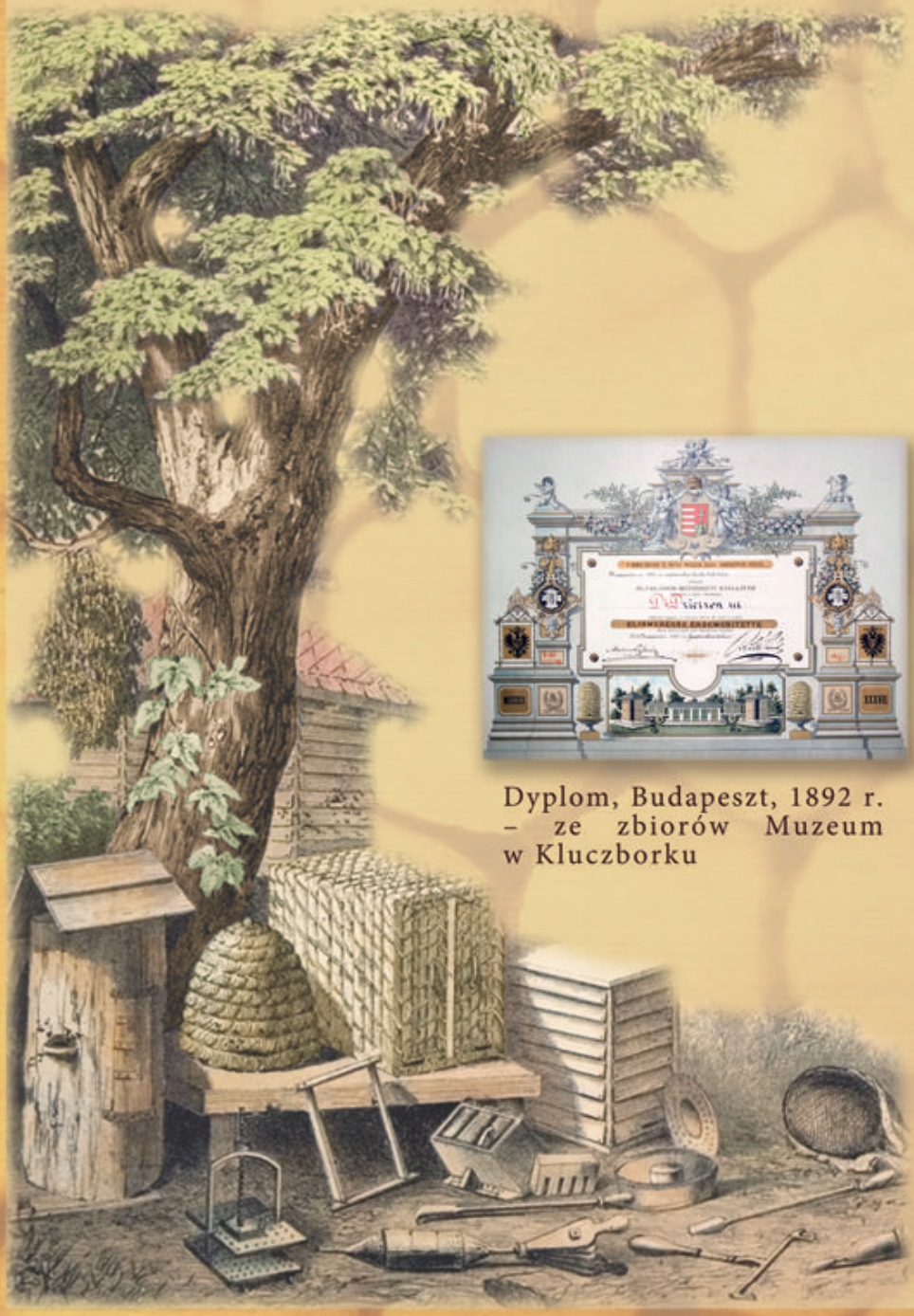
List Jana Dzierżona do Józefa Wrzoła, Karłowice, 1872 r. – ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Korespondencja sławnego pszczelarza – ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Dyplomy Arcymistrza

Ks. dr Jan Dzierżon był postacią sławną i uznaną w całym świecie pszczelarskim. Rządy różnych krajów nadawały mu wysokie odznaczenia państwowe, a związki pszczelarskie przyznawały medale i dyplomy honorowego członkostwa. Podsumowaniem jego pracy, jako biologa – odkrywcy i reformatora, było otrzymanie w 1872 r. tytułu doktora *honoris causa* Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu w Monachium, w 400 rocznicę jego powstania.

Dyplom nadania tytułu doktora *honoris causa*, Monachium, 1872 r. – ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Dyplom, Budapeszt, 1892 r. – ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Dyplom, Freiburg, 1901 r. – ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Ostatnie lata życia

„Po 49-letnim pobycie w Katowicach (dawna nazwa Karłowic koło Brzegu) postanowiłem je na zawsze pożegnać i przenieść się do rodzinnej mojej wioski. Tu żyję sobie wespół z moim bratankiem, (...) w niejakiej odległości od Łowkowic na granicy sąsiedniej wioski Maciejowa, którego łany zarząd dworski dość obficie obsiewa rzepakiem (...).

Widok jest na wszystkie strony wolny i miły, czuję się w tym odosobnieniu bardzo szczęśliwy. Wszakże znajduję się ciągle w pobliżu moich kochanych pszczółek. One bowiem temu, kto na dzieła Wszechmocy i cuda przyrody, ma umysł wrażliwy, zamieniają w raj nawet pustynię”.

Ostatnia fotografia Jana Dzierżona, Łowkowice, 1906 r. – ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Jan Dzierżon z rodziną bratanka Franciszka przed domem na Granicach Łowkowskich – fotografia ze zbiorów Muzeum w Kluczborku

Obecnie w tym miejscu znajduje się Pasieka Zarodowa w Maciejowie

Kto pszczoły hoduje, ten dobrym być musi

„Staruszek trzyma się dzielnie, acz drobny i już nieco zgięty. Znać, że się tu w pośród ulów, brzęku pszczół i woni miodu jak we własnym domu czuje. Na lewej piersi wiele wysokich orderów, w zapadłych ustach dobroduszny uśmiech, czupryna bujna jeszcze, siwe bokobrody, czoło szerokie, sklepiste, oczy zmrużone nieco, twarz pogodna, jasna.

Coś ludowego, coś niespożycie żywotnego jest w tym blisko 90-letnim człowieku. Winszującym rękę ściska, głową trzęsie, na polskie pozdrowienie z Szlązka odpowiada, w oczy bystro i głęboko patrzy, a gdy pozna, żeś swojak z ducha, że się Bożem dziełem zadziwować umiesz, a przyrodę kochasz, wnet w pamięci to lub owo o pszczołach swoich wyszuka, powie słowo jakieś tak mocne a proste, a ważne, że ci to na samo dno duszy pada, jak złota, ciężka kropla lipcowego miodu”.

Tak o Janie Dzierżonie pisała Maria Konopnicka, w korespondencji ze zjazdu pszczelarzy w Lipsku, w 1895 r.

Materiały wykorzystane do opracowania wystawy:

- Baj Janina, *Zasługi ks. dr. Jana Dzierżona dla rozwoju pszczelarstwa*, w: *Rocznik Dzierżoniowski*, tom 14, Dzierżoniów, 2005 r.
- Borek Henryk, Mazak Stanisław, *Polskie pamiątki rodu Dzierżonów*, Opole, 1983 r.
- Brożek Ludwik, Gładysz Antoni, Mazak Stanisław, *Jan Dzierżon. Studium monograficzne*, Opole, 1978 r.
- Girdwojń Michał, *Anatomia pszczoły*, Paryż, 1875 r.
- Konopnicka Maria, *Sześćdziesięciolecie Dzierżona*, w: *Kurier Warszawski*, 23 sierpnia 1895, nr 232
- *Pszczelnictwo*, pod red. Jarosława Prabuckiego, Szczecin, 1998 r.
- ks. Waleszczuk Zbigniew, *Prawda ponad wszystko*, Dzierżoniów, 2006 r.

- Skany i fotografie eksponatów ze zbiorów oraz archiwum fotograficznego Muzeum w Kluczborku

© Muzeum im. Jana Dzierżona w Kluczborku – wszelkie prawa zastrzeżone

Pamiątki po Janie Dzierżonie – fragment ekspozycji stałej „Pszczelarstwo dawne i nowe”

MUZEUM KLUCZBORK

Tekst i opracowanie graficzne – Alicja Płocikiewicz